

ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

Календарь-тематиктиг планнаашкын Россия Федерациязының чырыдыышкын яамызының 2023 чылдың май 18-те бадылаттынган 371 дугаарлыг дужаалынга (12.07.2023 N 74228, Минюст РФ) даянып кылдынган.

Ортумак ниити өөрөдилгеге федералдыг ажилчын программа (дугаары 85) ёзугаар кылдынган календарь-тематиктиг планнаашкыннында бердинген шактарны Тыва Республиканың өөрөдилге черлериниң эртем-методиктиг угланыышкынынга, класстарның деңнели, өөрөдилгиг профугланыышкыннарынга, ол ышкыш уругларның кадыының байдалы, сонуургалдарынга дүүштүр таарыштыр салып алып аргалыг.

10 класс – 34 ш.

Эгениң ады	Программаның утказы	Шагы	Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-кол ажил-чорудулгазы
Кирилде	Тыва литература XX вектиң эгезинде. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдары.	1	XX вектиң эгезинде тыва литератураның төөгүлүг онзагай талаларының дугайында беседа. Тыва литератураның үндезилекчилери болгаш ийиги салгалдың чогаалчыларының чогаалдарында мөзү-шынар болгаш эстетиктиг идеал дилээшкиннери, келир үеже сорулгалар салыры.
«Кижиниитилел - күрүне»	С.К. Токаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. С.К. Тока «Араттың сөзү».	2	Салчак Калбакхорекевич Токаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазының кол-кол арыннары-биле таныжылга. Авторнуң бот-намдар болгаш чогаадыкчы ажылының “Араттың сөзү” деп трилогиясында илерээни. Тоожукчу маадырның омур-хевиринге даянып, бурунгаар чаа амыдыралче базымнарын чураанын сайгарары. Трилогияда төөгүлүг үе, идеялиг утка. Уран-чечен девискээр. Дылының онзагайы.
	С.А. Сарыг-оолдуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. С.С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу». Шүлүктер: «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш». Шүлүглел «Алдын-кыс».	2	С.А. Сарыг-оолдуң проза, шиини, шүлүк чогаалынга киирген үлүг-хуузу. «Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп романда Тываның төөгүзү. Тыва чоннуң ёзу-чаңчылдарын, делегей көрүүшкүнүн чогаалдың тема, идеязын дамчыштыр чончу дыл-биле авторнуң ажитканы. Чогаалды сайгарарынга, шинчилээринге бот-тускайлаң, бөлүктөп болгаш шинчилээр ажилдарын чорудары. Кол маадырның омур-хевирин чечен сөстүң күжү-биле көргүскени. С.Тока биле С. Сарыг-оолдуң бот-намдарлыг чогаалдарының деңнелгелиг сайгарылгазы.

			С.А. Сарыг-оолдун шүлүктөрүнүн идея-тематикасы, тургузуу, утказы, уран-чечени. «Алдын-кыс» деп шүлүглелдин бижиттинген төөгүзү, тургузуу, омур-хевирлер.
«Литература теориясы»	Литературлуг угланыышкыннар: тыва литературада социалисттик реализм, реализм.	1	Литературлуг угланыышкыннар: тыва литературада социалисттик реализм болгаш реализмнин ылгавырлыгы, дөмейлешкек талалары. Литературлуг угланыышкыннарнын сайзарып келген төөгүзү, умур-утказы, кол-кол демдектери. Чечен чогаалдан чижектер-биле бадыткаар..
«Кижиниитилел - күрүне»	С.Б. Пюрбүнүн амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Чаңгыс сөс дээш», «Пушкин шөлүнгө», «Ак-көк дээр дег өңнүг», «Күскү сесерликке», «Белек», «Чуртталганың аялгазы». С.Б. Пюрбю «Үем болгаш үе-чергем дугайында».	1	С.Б. Пюрбүнүн чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле таныжылга. Авторнун шүлүктөрүнүн тематикасы, тургузуу, идеялиги утказы, омур-хевирлернин болгаш дылының бот-тускайлаң уран-чечени. «Үем болгаш үе-чергем дугайында» деп шүлүглелдин төөгүлүг үндезиннери, идеялиги утказы, уран-чечени, кижизидикчи салдары. Маадырларының аттарының символиктиги умур-утказы. Тыва литератураның төөгүзүндө шүлүглелдин Күрүне шаңналынга төлептиги болганы.
«Кижиниитилел - депшилге»	О.К. Саган-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Дөспөстөр».	2	О.К. Саган-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазының дугайында допчулал. Тыва роман жанрынга киирген үлүг-хуузу. Романда Тывага хой ажил-агыйын хөгжүдөрүнүн талазы-биле эртемге үндөзилээн чидиг маргылдаалыг айтырыгларны көргүскени. Чогаалда омур-хевирлер, уран-чечен дылы. Бөгүнгү Тывада мал ажылының сайзыралы.
«Кижиниитилел - күрүне»	Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра) чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Арзылаң Күдерек».	2	Бадра Ужуней оглу Иргиттин (У.И. Бадра) чогаадыкчы ажил-чорудулгазында онзагай арыннар. «Арзылаң Күдерек» ийи номунг төөгүлүг роман. Чогаалда идеяларның ханызы, чечен болуушкуннарның делгеми. Тыва мөгө Күдеректин чонунун алдар-адын, чаңчылдарын, сүлдө-сүзүүн, мерген угаанын чурт иштинге-даа, чурттан дашкаар-даа камгалап чорааны. Тыва, моол, алтай, казах, хакас, орус мөгелер аразында найырал. Салгалдар, төрөл аймак аразында харылзааларны чедимчелиги көргүскени.

			«Арзылаң Күдерек» деп романда овор-хевирлер, дылының уран-чечени. Аныяк өскенниң кадык чаагай амыдыраарыңа национал бот-медерелин хевирлээринге кижизидикчи салдары. Чогаадыкчы ажилдар күүседире: «Мээң суурумдан (кожуунумдан, хоорайымдан) үнген мөгелер»; «Мөге кижиниң хүн чуруму»; «Мөге кижиниң бодун ниитилелге шын, чараш алдынары»...
«Кижини - бойдус - депшилге»	С.Ө. Тамбаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. С.Ө. Тамба «Мээң байым», «Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Капитан Гастеллога», «Аалдап четсе». Тоожу «Амыргалаар».	2	С.Ө. Тамбаның тыва литературага кириген үлүү, чогаадыкчы ажил-чорудулгазының үндезинери. Шүлүктөрүнүн идея-тематиказының делгеми. Мөзү-шынар темазын ажитканы. «Мээң байым» деп шүлүүнүн бижиттингенинин онзагайы, кижизидикчи ужур-утказы. «Сөзүм утпа» деп шүлүктүн ыры апарганы. «Амыргалаар» деп тоожунун тыва литературада туружу. Тоожуда кижини биле бойдус темазы. Овор-хевирлерниң бот-тускайлаңын, сюжеттиг шугумунун онзагайын бөлүктөп сайгарары.
	К.Ч. Тоюннун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Көгөрүм», «Ыраажы кыс».	1	К.Ч. Тоюннун тыва литератураның хөгжүлдезинге кириген үлүү, чогаадыкчы ажил-чорудулгазының үндезинери. Шүлүктөрүндө төрөөн чер, ынакшыл, кижини болгаш бойдус, улусчу чаңчылдарны көргүскени. «Ыраажы кыс» деп шүлүктүн темазы, лириктиг маадырның херээжен кижиге чылыг, чымчак хамаарылгазы, психологтуг деталь дузазы-биле маадырның иштики делегейин ажитканы.
«Орус литература тыва дылда»	Тыва чогаалчыларның очулгазында А.С. Пушкин. А.Пушкин «Тураскаал», «Сибирьже», «Хоругдаттырган кижини». Роман «Евгений Онегин».	1	Тыва литературада А.С. Пушкинниң чогаалдары. Шүлүктөр: «Тураскаал», «Сибирьже», «Хоругдаттырган кижини», роман «Евгений Онегин». Чогаалдар-биле бөлүктөп таныжары: чогаалдарның тема болгаш идеясы, овор-хевирлериниң онзагайы, тургузуу, уран-чечени. С. Б. Пюрбюнүн очулгазының бот-тускайлаңы.
	Тыва чогаалчыларның очулгазында М.Ю. Лермонтов. М.Ю. Лермонтов «Салгын хемези», «Булуттар», «Төрөөн чурт».	1	Тыва литературада М.Ю. Лермонтовтун чогаалдары. Шүлүктөр: «Салгын хемези», «Булуттар», «Төрөөн чурт». Очулгаларның дээшти. Лириктиг шүлүктөрүнүн бижиттинген онзагайларын тодарадыр.
«Кижини - бойдус - депшилге»	С.С. Сюрюн-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. С.С. Сюрюн-оолдун	1	С.С. Сюрюн-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Төрөөн чер-чурт, ынакшыл лирикасы.

	лирикасы. Шүлүктөр: «Көк-көк даглар», «Ак». Роман «Ногаан ортулук».		«Ногаан ортулук» деп романның тема, идеясы, композициясы. Романда көдүрттүнгөн чидиг айтырыг. Чогаалда, бойдус чурумалының кол бодалын илередиринге салдары. Аныктар дугайында бодал, аңаа хамаарыштыр тоожукчу маадырның туружу. Чогаалдың дылының онзагайы, уран-чечен аргаларның ажыглалы.
«Кижини тилел - күрүне»	С.С. Сюрюн-оол роман «Тывалаар кускун».	2	«Тывалаар кускун» - С.С. Сюрюн-оолдун сөөлгү романы. Романның идеялиг пафозун авторнуң илереткени. Үениң аайы-биле кижилерниң угаан-медерелинде өскерлишкиннерин тыва улустун езу-чаңчылдарына даянып чурааны. Кол мадырның аажы-чаңын, тура-соруун көргүскени. Чогаалда бойдус камгалалының темазын болгаш чүдүлге-сүглелдерин чырытканы. Чогаалдың композициясының хөй адырлыгы, сюжеттиг шугумунуң онзагайы, уран-чечен дылы. Чогаалга хамаарыштыр литература-критиктиг ажылдар-биле таныжылга.
	М.Б. Кенин- Лопсанның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Сонеттер. Роман «Чүгүрүк Сарала».	2	М.Б. Кенин- Лопсанның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының хөй талалыгы. Тыва литературада ийги салгалдың чогаалчыларының аразындан ылгалып үнүп келген онзагай салым-чаянны. Чогаалчының сонет жанрына кириген үлүү. «Чүгүрүк Сарала» деп романның бижиттинген төөгүзү. Баштайгы тыва роман дугайында чогаал сайгарыкчыларының үнелелдери. Романда чоннуң ол үеде чаа амыдырал дээш демиселин Саадактың ажыл-херээн дамчыштыр көргүскени. Кол маадырның күзелдери, оон улусчу революцияны, Россияның чону-биле найыралды хүлээп алганы, амыдыралга тура-соруктуу. «Чүгүрүк Саралада» тыва чоннуң езу-чаңчылдарын чурааны. Фашисттиг халдакчылар-биле маадырлыг демисежип турар Кызыл шеригге белек чорудуп турган тыва арааттарның бедик тура-соруктуун көргүскени. Тыва чоннуң чылга малга ынаа. Чанчык биле Долааннаның аразында харылзаазы. Чогаалдың композиция болгаш сюжеди, дылының уран-чечени.
«Литература теориясы»	Роман. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө роман жанрының төрүттүнгени болгаш	1	Тыва литературада роман жанрының тывылганы. Өске жанрлардан ылгалы: сюжединиң делгеми, элээн каш салгалдың амыдыралын ханы төөгүлүг байдалдар-биле холбап чурааны, уран-чечен үе

	сайзыралы. Жанрларның хөй янзылыгы.		болгаш девискээр, болушкуннарның делгеми, композициязының нарыны. Роман жанрының хевирлери: социал-психологтук, философчу, төөгүлүг, фантастиктиг, шүлүктээн-роман дээш оон-даа өске. Романның кезектериниң аайы-биле янзылары: роман-дилогия, роман-трилогия... Тыва литературада эң баштайгы роман, ук жанрның сайзыралы.
«Кижиниң ниигилел - күрүне»	М.Б. Кенин-Лопсан роман-эссе «Буян-Бадыргы».	1	Тыва литературада бирги роман-эссе. Романның тургузуу. Тываның төөгүзүндө билдингир чурт баштаңчызының омур-хевирин барымдаалыг саавырларга даянып, уран-чечен көргүскени. Буян-Бадыргы ноянның амыдыралы: элээди чаш үези, эртем чедип алганы, өг-бүле байдалы. Кол маадырның иштики делегейин ажыткан аргалар: портрет, монолог, сөөлгү шүлүктери. Роман-эссе дугайында сайгарылгалыг чүүлдер.
«Кижиниң бойдус - депшилге»	Ю.Ш. Кюнзегештин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Саргатчай», «Тожу кижини хоорайда», «Шүлүктөрниң дөзези», «Арат оглу ужуп үнген», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүң орнукшулу ыржым, шириин».	1	Ю.Ш. Кюнзегештин чогаадыкчы ажыл-чорудулгазында чугула онзагай арыннар. Авторнуң шүлүктөринде кижиниң чер-чуртунга эргеленген сеткилин илереткени, бижиир аяны, уран-чечен дылының байы. «Саргатчай» деп шүлүкте ынакшыл темазын ажытканы, антитеза аргазының ажыглалы, эге болгаш төнчү аяннажылгалар. «Шүлүктөрниң дөзези» деп чогаалында авторнуң үш одуруг шүлүктөрүн ожук дажындан дөзелээнин чурааны. «Тожу кижини хоорайда» деп шүлүктүң тургузуунуң онзагайы. Шүлүкте ожук даштарын идеялиг утказынга дүүштүр бөлүктөп бижээни. Лириктиг маадыр - тожу кижиниң аажы-чаңы. «Арат оглу ужуп үнген», «Ожук даштары», «Шүлүкчүнүң орнукшулу ыржым, шириин» деп чогаалдарында долу литературлуг сайгарылгаларны чорудары-биле бөлүктөп ажылдаары.
«Литература теориязы»	Тыва литературлуг критиканың сайзыралы болгаш амгы үеде байдалы.	1	Чечен чогаал сайгарыкчыларының шинчилелдиг ажылдарының дугайында кыска допчулал. Тыва литератураның төөгүзүндө сайгарылгалыг чүүлдерниң эң баштай көстүп келгени. Тыва литератураның баштайгы шинчилекчилери: А.К. Калзан, М.А. Хадаханэ, Д.С. Куулар болгаш өскелерниң-даа сайгарылгалыг ажылдары. Амгы тыва литературада чогаал шинчилекчилери, оларның кол-кол ажылдары.

«Делегей олгаш даштыкы литература тыва дылда»	Э. Хемингуэй. Тоожу «Ашак биле далай».	1	Э.Хемингуэй «Ашак биле далай». Тоожунуң проблематиказы. Кижиге болгаш ооң чурттап эрткен оруунуң дугайында чогаалчының бодалы. Балыкчы Сантьягонуң омур-хемдери. Чогаалчының бижири аянының онзагайы. Бөлүктөп ажылдаары: чогаалдың тема болгаш идеязын илередир. Э. Хемингуэйниң чогаалдарының тыва дылда очулгазының дугайында өөренир. Очулга ажылынга дүүштүр А. Делгер-оолдуң очулгазын орус дылда хемдери-биле деңнеп сайгарар.
«Орус литература тыва дылда»	Т.Г. Шевченко «Дүш», «Чагыг».	1	Тыва литературада Т.Г. Шевченконуң чогаалдарының көстүп келгени. Шүлүктөр: «Дүш», «Чагыг» деп шүлүктөрниң очулгаларының дээштиин тодарадыр. Лириктиг шүлүктөрниң тема болгаш идеязында, омур-хемдирлеринде, тургузуунда, уран-чеченинде онзагайларын илередир.
	С.П. Щипачев «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туюлундан камнап чоргар...».	1	Тыва литературада С.П. Щипачевтуң чогаалдарының көстүп келгени. Шүлүктөр: Шүлүктөр «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туюлундан камнап чоргар...» Лириктиг шүлүктөрниң тема болгаш идеязында, омур-хемдирлеринде, тургузуунда, уран-чеченинде онзагайларын илередир.
«Россия чоннарының литературасы тыва дылда»	Тыва чогаалдың сайзыраарыга орус дылдыг чогаалчыларның салдары.	1	Чогаалчылар С.П. Щипачёвтуң, В.М. Кожевниковтуң С.П. Гудзенконуң, А.А. Прокофьевтиң Тывага кээп чорааны. Тыва болгаш орус литературалуг харылзаалар.
	Дагестан литература. Р.Г. Гамзатов «Төрээн дыл».	1	Дагестан литератураның төөгүзү болгаш хөгжүлдеси-биле кыска таныжылга. Р.Г. Гамзатовтуң чогаалчы ажылы. «Төрээн дыл» («Мээң Дагестаным» деп номдан) деп шүлүктө кол идея. Шүлүктүң долу литературалуг сайгарылгазы.
	Алтай поэзия. В.О. Адаров. (Аржан Адаров) «Көшкүн чон».	1	Алтай поэзия дугайында таныжылга. Алтай-тыва литературалуг харылзаалар. А.О. Адаровтуң алтай литератураның сайзыраарыга кириген үлүү. «Көшкүн чон» деп шүлүктүң идея-тематиказы, тургузуу, уран-чечен дылының онзагайы.

	Шор литература. Н.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек) «Ырлап тур мен».	1	Шор болгаш тыва литератураның аразында харылзаалар. Н.Е. Бельчегешевтин (Койа Бельчек) шүлүк чогаалына кииген үлүг-хуузуу. «Ырлап тур мен» деп шүлүктүң литературлуг сайгарылгазы.
	Хакас литература. М.Н. Чебодаев «Крепин».	1	Хакас литература дугайында таныжылга. Хакас-тыва литературлуг харылзаалар. М.Н. Чебодаевтин хакас литератураның сайзыраарына киирген үлүг-хуузу. «Крепин» деп чечен чуганың темазы, сюжет, композициязы, омур-хевирлери.
Катаптаашкын		1	Өөренип эрткен чогаалдарына катаптаашкын.

11 класс – 34 ш.

Тема, эгениң ады	Программаның ужур-утказы	Шагы	Өөреникчилерниң күүседир ужурлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы
Кирилде	Амгы тыва литература: Тываның шылгараңгай чогаалчылары. Литературлуг бөлгүмнер.	1	<p>Үежи чогаалчыларның ажыл-чорудулгазында жанрлар аайы-биле онзагай чаа хевирлер. Тыва литератураның үндезилекчилеринин оруунун улаан чогаадыкчы салым-чаяанныг чогаалчылар: К.Э.К. Кудажы, Е.Т. Танова, В.С. Серен-оол, А.А. Даржай, М.К. Өлчей-оол, М.Б. Доржу, М.Б. Көжелдей, Э.Д. Донгак, М.М. Дуюнгар, Ч.Б-К. Ирбижей, Ш.М. Суваң, А.У. Күжүгет, Н.Ш. Куулар, Э.Б. Мижит, О.К. Туң-оол, А.С. Бегзин-оол, Р.Д. Лудуп, М.Н. Ооржак болгаш өскелер-даа. Тыва шүлүк, проза, шии чогаалдарында чаартылгалар. Литературлуг бөлгүмнерниң чогаал хөгжүлдезинге салдары</p>
«Кижиниң нийтилел - күрүне»	К-Э.К. Кудажының амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Роман-эпопея «Уйгу чок Улуг-Хем». Комедия «Долуманың хуулгаазыны».	2	<p>К-Э.К. Кудажының тыва литератураның сайзыралына кириген үлүг-хуузу. Шүлүк, проза, шии чогаалдарының тыва литературада ээлеп турар туружу, бот-тускайлаңы. Авторнуң допчу намдарының чечен чогаалдары-биле холбаалыы.</p> <p>Тыва литератураның сайзыралының оруунга улуг хемчээлдиг «Уйгу чок Улуг-Хем» деп роман-эпопеяның көстүп келгени. Оң бижиттинген төөгүзү, номнарының аттарының символдуг уткалары. Чогаалда маадырларның прототиптери: төөгүлүг болуушкуннар, төөгүлүг кижилер. Буянның овор-хевиринде чөрүлдээлер.</p> <p>Ада кижиниң мерген угаанныы, ава кижиниң шыдамыккай аажы-чаңы.</p> <p>Роман-эпопеяда ынакшыл темазы. Тыва литературада роман-эпопеяга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажылдар.</p> <p>«Долуманың хуулгаазыны» деп комедияның тема, идеясы. Шииде тыптып келген чөрүлдээлер, оларның чылдагааннары. Шииде персонажтар, амыдыралдың шынныы. Монолог, диалог, ремаркаларның шииниң кол бодалын илерединге салдары.</p> <p>Долуманың овор-хевири. Даш-оол биле Ширижиктиң аразында</p>

			харылзаалар, оларны бөгүнгү амыдырал-биле денээр. Комедияның сюжединиң онзагай тывыжы, дылының уран-чечени.
«Литература теориязы»	Чогаал теориязы. Комедия.	1	Комедия – шии чогаалының бир хевири. Ооң тывылганының кыска төөгүзү, сорулгалары, баштайгы авторлар болгаш оларның чогаалдары. Делегей болгаш орус литературада билдингир комедиялар, тыва литературага комедия жанрының көстүп келгени. Амгы тыва шии чогаалында комедия жанрының хөгжүлдеси, ук жанрда бижип чоруур авторлар дугайында кыска шинчилел ажилдарын чорудары.
«Кижиниитилел - күрүне»	Е.Т. Танованың амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Тоожу «Дошкун чылдарның чазы».	1	Е.Т. Танованың чогаадыкчы ажил-чорудулгазының хөй талалы. «Дошкун чылдарның чазы» деп тоожунуң тематиказы. «Чоннуң дайзыннары» - актыг черге шаажылаттырганнарның» салым-чолу. Репрессия темазын ажитканы: тоожунуң сюжеди болгаш композициязы. Авторнуң туружунуң тоожуда илереп келгени. Кол маадырның амыдыралында трагизм. Чогаалдың уран-чечен дылының чурумалы, кижизидикчи ужур-утказы.
	В.Б-Х. Монгуштуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. «Каткы бажы каткан эвес» деп чечен чугааның идея-тематиктиг угланыышкыннары.	1	В.Б-Х. Монгуштуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазының бот-тускайлаңы. Тыва литературада сатира-юмор жанрының сайзыралынга киирен үлүг-хуузу. «Каткы бажы каткан эвес» деп чечен чугааның идея-тематиказы, сюжет, композициязы, омур-хевирлерниң иштики делегейин ажыдарынга чурумалдыг аргаларның ролю.
«Литература теориязы»	Чогаал теориязы. Сатира болгаш юмор	1	1930-1940 чылдарда тыва литературага баштайгы шоодуглуг, дузаашкынныг чогаалдарның көстүп келгени. Б. Хөвөңмейниң, С.Тамбаның, Л.Чадамбаның, С.Сүрүң-оолдуң, С.Серенниң, Ю.Кюнзегештин, О.Сувакпиттин чогаалдарында шоодуг, дузаашкын хөөннериниң илерээни. Тыва литературага сатира, юмор жанрынң турумчуй бергени. Т.Кызыл-оол, В.Монгуш, Л. Иргит, В.Хомушку, Ш.Монгуш оларның чогаалдары.
«Кижиниитилел – күрүне»	С.В. Козлованың амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүглел «Сыра».	1	С.Козлова – шүлүкчү, журналист, очулдурукчу. Тыва уран чүүлдүң хөгжүлдесинге С.Козлованың киирген үлүг-хуузу. «Сыра деп шүлүглелдин бижиттингениниң төөгүзү, тургузуунуң

			онзагайы. Чогаалдың композициясы. Шүлүглелдин идея-тематикасы, дылының чончузу. Ава кижинин омур-хевири чурааны. Сыраның символиктиг омур-хевири. Деталь, монолог, диалогтарның ролю.
«Тываның орус дылдыг чогаалчылары»	Тываның орус дылдыг чогаалчылары. Тыва төөгүзү-биле харылзаалыг чогаалдар. Херээжен чогаалчылар Г.И. Принцева болгаш Э.Б. Цаллагованың чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1	Тыва литература 1950 чылдарда. В.Ермолаев, М.Пахомов, Н.Сердобов, С.Козлова, А.Емельянов оларның киржилгези-биле баштайгы орус дылдыг чогаалчыларның бөлүүнүң тургустунганы. Амгы тыва литературада орус дылдыг чогаалчылар: Г.Принцева, Э.Цаллагова, В.Бузыкаев, Е.Антуфьев болгаш өскелер-даа. Тыва төөгүзү-биле ужур-уткалыг номнар: А.А. Пальмбахтың, В. Мачаварианиниң, И.Г. Сафьяновтуң Тыва төөгүзүнүн дугайында очерктери болгаш чечен чугаалары. Херээжен шүлүкчүлөр Г.И. Принцева болгаш Э.Б. Цаллагованың лирикасы. Оларның очулга ажылынга киирген үлүг-хуузу.
«Орус литература тыва дылда»	С.А. Есенин. Шүлүк «Сыгыг дегбээн торгу харны дүвүлендир».	1	С.А. Есенинниң «Сыгыг дегбээн торгу харны дүвүлендир» деп шүлүүнүн литературлуг сайгарылгазы.
«Кижини - бойдус - депшилге»	М.Б. Доржунуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктер: «Ава сүдү», «Авамның ыры», «Вокзалга», «Авам чокта», «Тыва аъттар».	1	М.Б. Доржу – лирик шүлүкчү. Москваның А.М. Горький аттыг литература институтунуң баштайгы тыва доозукчузу. «Ава сүдү», «Авамның ыры», «Вокзалга», «Авам чокта» деп шүлүктерде ава кижиниң портредин, аңаа кызыгаар чок ынакшылын күргүскени. Лириктиг маадырның сагыш-сеткилиниң ажык, уяны, камгалал чогуунуң көстүп турары. «Тыва аъттар» деп шүлүүнде тыва кижиниң чылгы малга ынаан, аңаа хумагалыг чоруун көргүскени. Аъттың чоруу, ооң чогаал дылының уран-чечен аргаларының дузазы-биле дыңналып кээри. Тыва литературада кижини болгаш аът деп теманың мөңгези.
«Кижини - ниитилел - күрүне».	А.А. Даржайның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. А.А. Даржай «Дазыл», «Игил ызы», «Четкер четкизи», «Хемнер бирде...».	2	А.А. Даржайның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазының делгеми. Проза-шүлүк «Дазыл». Шүлүглел «Игил ызы». Трагедия «Четкер четкизи». Шүлүк «Хемнер бирде...». Төрээн чер, мөзү-шынар, ынакшыл темазынга бижиттинген шүлүктериниң онзагайы, бот-тускайлаңы. Авторнуң номнарының

			<p>аттарының символиктиг уткалары. Чогаалчының сайгарылгалыг ажылдары. Амгы тыва литературада А.Даржайның бот-тускайлаң үнү.</p> <p>«Дазыл» деп проза-шүлүктүн философчу ханы утказы. Дазылдын символиктиг овуру. Үе болгаш амыдырал. Мөзү-бүдүш темазын чидиг көдүргени. Амыдыралчы туруш айтыры, авторнуң овор-хевир тургузарының аргалары. Чогаалдың жанрының онзагайы.</p> <p>«Игил ызы» деп шүлүглелдин тургузуунун онзагайы. Өскүс кастың ызының игил аялгазынга дыңналып кээрин уран чурааны. Улустуң аас чогаалы-биле холбаазы. Катаптаашкыннарның, монологтарның, диалогтарның ужур-утказы. Чогаалдың идеязының ханы философчу утказы.</p> <p>«Четкер четкизи» деп шииниң идеялиг утказы, ооң амыдыралчы үндезиннери. Амыдыралда нарын айтырыгларны шииде көдүргени. Шииниң чөрүлдээзи, проблематиказы. Мөзү-бүдүш болгаш бойдус камгалалының темалары. Кол персонажтарның овор-хевиринде бир мөзүлеш аян.</p> <p>«Хемнер бирде...» деп шүлүктүн ханы философчу утказы, темазы. Шүлүкте овор-хевирлер, уран-чечен аргаларны киригениниң ужур-утказы.</p>
<p>«Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда»</p>	<p>Чинагийн Галсан (Шыныкбай оглу Чурук-Уваа). Тоожу «Дошкун чылдарның тоожузу». Чечен чугаа «Хара Хөл».</p>	<p>1</p>	<p>Лейпциг университетиниң доозукчузу, делегейде ады-сураа алгаан Моолдун Сенгел сумузунга төрүттүнген тыва чогаалчы Чинагийн Галсан Шыныкбай оглу Чурук-Увааның ажыл-чорудулгазы. Немец дылда бижээни «Тыва тоожу (төөгү)» деп тоожузуунун Европага база делегейниң өске чурттарынга чогаалчының алдар-адының тарааны. Тыва чоннуң бурунгу философиязын, амыдыралчы тура-соруун, чуртунга кызыгаар чок бердингенин чуруп көргүскени. «Хара Хөл» деп чечен чугааның улустуң аас чогаалы-биле холбаалы. Төрээн черинге ынакшыл, сүзүглелдин тыва улустуң чаңчылдарында көргүскени. Чечен чугааның дылының онзагайы.</p> <p>«Дошкун чылдарның тоожузу» деп чогаалда авторнуң чурааны национал бот онзагайын тодарадыры, төрээн черин алгап, бүгү-ле</p>

			чараш чүүлдүн үнгөн дөзүнгө ынакшылын илередири. Чогаалдын идея-тематиктиг утказынга хамаарыштыр ажылды чорудары, авторнуң чуртталгаже философчу көрүжү.
«Кижиге - бойдус - депшилге»	В.С. Серен-оолдун амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Сыгыттың аяны», «Аржаанның аялгазы», «Мээң Тывам».	1	В.Серен-оолдун тыва уран чүүлдүн төөгүзүнгө, сайзыралынга арттырган чаартыкчы үлүг-хуузу, бот-тускайлаң онзагай үнү. Шүлүк жанрынга сестээн, дөрттээн шүлүктөрдө философчу мерген бодалдар, уран-чечен деңнелгелерниң көстүп келгени. «Сыгыттың аяны» деп шүлүктүн идеязы. Сыгыт-хөөмей тыва чоннуң уран чүүлүнүн катаптааттынмас хевири. Шүлүктүн тургузуу, дылдың уран аргаларын ажыглааны. «Аржаанның аялгазы» деп шүлүктүн идеязы, бижиттингениниң онзагайы. Аржаанның өмүнээзинден кижилерге чагыг. Кижиге болгаш бойдус темазын монолог хевиринге илередип үндүрүп келгениниң онзагайы. Шүлүктө дылдың уран-чечен аргаларын ажыглааны.
«Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда»	У. Шекспир «Сонеттер», трагедия «Ромео биле Джульетта».	1	Тыва литературада У. Шекспирниң «Сонеттер» болгаш «Ромео биле Джульетта» деп чогаалдарының жанр болгаш хевир талазы-биле онзагайы. Тыва дылче очулгаларның онзагайы.
«Кижиге ниитилел күрүне»	Э.Л. Донгактың амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Роман «Эрги хонаштар».	2	Э.Л. Донгактың чогаадыкчы ажыл-ижи. Чогаалчының амыдыралче көрүжү. Кижиге болгаш ону долгандыр турар делегейни, ниитилелди чуруурунга авторнуң чогаадыкчы көрүжү. «Эрги хонаштар» деп романның темазы. Чогаалда чечен девискээр, чечен үе. Кол маадыр Амырыңның омур-хевири, салым-чолунун оруктары, амыдыралчы дуржулгазы болгаш бурунгаар көрүштүү. Чогаалда аныяк салгалдың ажыл-херээниң солуну, чоннуң чаңчыл-сүзүглелдеринге хамаарылгазы. Романның уран-чечен дылы, адының идеялиг утказы.
	М.Б. Көжелдейниң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Тоожу «Төрээн чурттан ыракка».	1	М.Б. Көжелдей – журналист, шүлүкчү, прозачы. Чогаал бижириниң аяны, дидим көрүжү. «Төрээн чурттан ыракка» деп тоожунун идея-тематиказы. Чогаалда чечен үе болгаш девискээр. Тоожунун адында идеялиг

			утказының сюжет шугумунун, чөрүлдээнин болушкуннарнын илереп келгени. Патриотизм пафозу. Хары черге маадырнын сагыш-сеткилинин психологтук байдалы. Тыва кижинин алдардын кайгал Мартаажыктын бедик тудуп чорааны, ажыл-ишке, амыдыралдын берге байдалдарында туруштук, дидим, сагынгыр чоруу. Овур-хевирнин кижизидилгелиг ужур-утказы. Репрессия темазының тоожуда илереп келгени.
	Ш.Д. Кууларнын амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Роман «Баглааш».	2	Ш.Д.Кууларнын амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының онзагайы. «Баглааш» - мөңгө амыдыралдын символу деп философчу бодалды роман-дилогияда илереткени. Романның композициясы. Үе дугайында философчу бодал. Төп Азиянын үндезин чурттакчыларынын көшкүн амыдыралынын ыдыктыг демдээ – баглаашты, узун назылыг, улуг угаанныг, төрөөн черинге бердинген кижинин овур-хевирин чуруурда ажыглааны. Эзим, Хадын, Чер, Кижин, Үе деп билиишкиннерни көргүзөрдө, улуг үжүктөрүн ажыглаанынын ужур-утказы. Баглааштын бодалдарындан романның идеялиг утказынын илереп келири. Салгалдар аразында харылзаалар, төөгүлүг болушкуннар, эрги болгаш чаа баглааштарнын овур-хевирлерин уран-чечен көргүскени.
«Литература теориясы»	Чогаал теориясы. Символ.	1	Символ дугайында билиишкин. Уран чүүлдүн бүгү хевирлеринин кол бодалын илередиринге символдун салдары. Тыва аас чогаалында болгаш литературада символдар.
«Россия чоннарынын литературасы тыва дылда»	И.Т. Кузнецовтун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Очерк «Тыва эки турачы кыстар».	1	И.Т. Кузнецовтун чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. «Тыва эки турачы кыстар» деп очерктин идеялиг утказы болгаш сюжеттиг шугуму, овур-хевирлер. Төлөвилел: «Тыва эки турачы кыстарнын маадырлыг чоруу мөңгөде артар».
«Кижини - бойдус - депшилге»	А.Үержанын (А.Ү. Күжүгет) амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Ынак-тыр мен», «Хараган»,	1	А.Үержанын чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжылга. Чогаалчы дугайында литература-критиктиг ажылдар. «Ынак-тыр мен» деп шүлүктүн тургузуунун онзагайы. Бирги

	«Хээлер».		болгаш ийиги кезектериниң бижиттинген аян-хөөнү, түннел мөгейиг сөстөрниң дээштии, йөрээл уткалыы. «Хараган» деп шүлүкте төрөөн черинге ынакшылын илереткени, метафораларның чажыт уткалары. Лириктиг маадырның сагыш-сеткилиниң арыы, байы. «Хээлер» деп шүлүктүң идея-тематиказы. Чогаалда уран чурумалдыг аргаларның дузазы-биле амыдыралдың «хээлерин» чураанының дээштии, ханы философчу уткалыы.
«Кижиги - ниитилел - күрүне»	М.М. Дуюнгарның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Чечен чугаалар «Мөчөк ирей», «Чалбак-Мыйыс».	1	М.М. Дуюнгар – шүлүкчү, прозачы, очулдурукчу. Чечен чугааларының кижилерниң мөзү-бүдүш хевирлээринге болгаш угаан-бодал сайзыралынга салдары. «Мөчөк ирей» деп чечен чугааның идея-тематиказы, композициязы. Чечен чугааның ханы философчу утказы, авторнун туружу. Кол маадырның омур-хевири. Өөреникчилерниң опчок «баштактаныгларының» уржуктары. Улуг кижиниң болгаш бичии оолдуң иштики делегейиниң ылгалы. Чечен чугааның кижизидикчи утказы. «Чалбак-Мыйыс» - идея-тематиказының ханы уткалыы. Чечен чугааның композициязы. Детальдарның идеялиг умур-утказы, оларның дузазы-биле дириг амытаннар болгаш кижилерниң психологтуг байдалдарын чурааны, угаатканы. Дылының чедингири, чончузу.
«Орус литература тыва дылда»	М. Джалиль. Шүлүк «Сөөлгү ыры», «Хоругдаткан».	1	М. Джалильдиң «Сөөлгү ыры», «Хоругдаткан» деп шүлүктериниң тема болгаш идеязы. Шүлүктерниң долу литературлуг сайгарылгазы.
«Кижиги - бойдус - депшилге»	Э.Б. Мижиттиң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Философчу шүлүктери: «Шүлүктүң эгези», «Ховаган», «Сээк», «Шыйлашкын», «Ары», «Мергежилге», «Дүрбүүшкүннүң дүрүмү», «Дугуй», «Аъттыг кижиги», «Кайда силер?», «Кыйгы». Трагедия «Иениң ынакшылы».	2	Тываның улустуң чогаалчызы Э.Б. Мижиттиң хөй талалыг чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Тыва уран чүүлдүң сайзыралынга киирген үлүү. Үе, чуртталга, салым-чол, өлүм дугайында бодалдарының чажыт аяны. Э. Мижиттиң тыва шүлүк жанрының сайзыраарынга чаартылгалыг үлүг-хуузу. «Иениң ынакшылы» деп шииниң тема болгаш идеязы. Улустуң аас чогаалындан үндезилеттингени. Ава кижиниң ажы-төлүнге ханы ынакшылы. Чогаалда символиктиг омур-хевирилер. Шииде

			трагизм, ооң амыдырал-биле харылзаазы.
	И.И. Бадраның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Ынакшылдың сүлдези», «Сылдызым сен».	1	И.И. Бадра - шүлүкчү, очулдурукчу, публицист. «Ынакшылдың сүлдези», «Сылдызым сен» деп шүлүктөрдө мөңгө теманың ажиттынганы. Антитеза аргазының ажыглалының уждурдузазы. Дылдың уран аргаларын ажыглаанының чедимчелии.
«Кижиниитилел - күрүне»	А.С. Бегзин-оолдун амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Ачам биле Алаш хемим», «Ачамның чагыы», «Философ».	1	А. Бегзин-оолдун амгы тыва литературада туружу. Төрөөн чер, ынакшыл лирикасы. Авторнун философчу шүлүктөрүнүн онзагайы, бот-тускайлаң аяны, улустун аас чогаалы-биле сырый холбаалы. Төрөөн хеми болгаш аданың омур-хевирин чураанының чөрүлдешкээ. Мерген угаан болгаш туугай боданыышкын. Бот-кыжыртыныг аяны.
«Кижиниитилел - депшилге»	Херээжен чогаалчыларын тыва литератураның хөгжүлдезинге чогаадыкчы салдары.	1	Тыва литератураның сайзыраарына херээжен чогаалчыларнын үлүг-хуузу, оларнын хөй талалыг чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. З.А. Намзырай, З.С. Байсалова, М.А. Хадаханэ, А.Х-О. Ховалыг, Э.Б. Цаллагова, Л.Х. Иргит, М.А. Күжүгет болгаш өскелернин даа чогаадыкчы ажылының тема, жанр талазы-биле тус-тус аяны. Бот-тускайлаң төлевилел ажылын чорудары: «Мээң эн-не сонуургаарым херээжен чогаалчы».
«Россия чоннарынын литературасы тыва дылда»	Л.Н. Арбачакова. Шүлүктөр «Кырган-авам сактыышкынында», «Мээң черлерим».	1	Л.Н. Арбачакованың чогаадыкчы дилээшкинери. «Кырган-авам сактыышкынында», «Мээң черлерим» деп шүлүктөрүнүн тургузуу болгаш онзагай омур-хевирлери. Шүлүктөрүнүн дылының уран-чечени.
Блок «Кижиниитилел - депшилге»	Р.Д. Лудуптун, М.Н. Ооржактын чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1	Р.Д. Лудуптун бот-тускайлаң шүлүкчү бооп хевирлеттинеринге орус болгаш делегей литературасының салдары. Шүлүктөрүндө буддисчи аян-хөөннүн илерээни. «Хары черге боданыышкын» деп шүлүкүндө бодалдың ханы утказы. М.Н. Ооржактын амгы тыва литератураның шүлүк чогаалына чаа аян-хөөннү кииргени, чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының туружу. Ч. Галсанның «Дошкун чылдарнын тоожузу» деп чогаалын тыва дылче авторнун очулдурганы.
Катаптаашкын		1	Өөренип эрткен чогаалдарына катаптаашкын.

